

KAJIAN FILOLOGI SĀHĀ PIWULANG MORAL WONTĒN TEKS “SINAMBĒTAN PIWULANG, AWĒWATON SARANDUNING SARIRĀ INGKANG PANTĒS” ING SĒRAT WANGSALAN

PHILOLOGY STUDY AND MORAL LESSONS IN TEXT "RELATED TO LESSONS, BASED ON ALL PROPER AGENCIES" IN SĒRAT WANGSALAN

Déning: Dianati Zuhidni, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri
Yogyakarta dianatizuhidni@gmail.com

Sarining Panalitèn

Panalitèn mĕnikĀ ngĕwrat ĕnĕm ancas panalitĕn. Sasampunipun nindakakĕn *inventarisasi naskah*, ancasing panalitĕn mĕnikĀ kanggĕ: (1) ngandharakĕn *deskripsi naskah SW*, (2) ndamĕl *transkripsi teks SPASSP*, (3) ndamĕl *transliterasi teks SPASSP*, (4) ndamĕl *suntingan teks SPASSP*, (5) ndamĕl *terjemahan teks SPASSP*, sĀhĀ (6) ngandharakĕn *piwulang moral ing teks SPASSP*. Panalitĕn mĕnikĀ ngginakakĕn *metode panalitĕn deskriptif sĀhĀ metode panalitĕn filologi modern*. Analisis data ngginakakĕn *teknik analisis deskriptif*. Validitas ingkang dipunginakakĕn mĕnikĀ *validitas semantik*. Reliabilitas ingkang dipunginakakĕn *reliabilitas intrarater sĀhĀ reliabilitas interrater*. Asiling panalitĕn ngandharakĕn gayut kaliyan *naskah SW sĀhĀ teks SPASSP wontĕn ĕnĕm bab*. Ingkang kaping satunggal ngandharakĕn *deskripsi naskah SW ingkang kawontĕnanipun taksih saĕ, wĕtah, sĕratanipun taksih sagĕd dipunwaos kanthi cĕthĀ*. Kaping kalih, *transkripsi teks SPASSP dipungarap kanthi nyĕrat malih teks SPASSP mawi aksĀrĀ JĀwĀ ingkang kasĕrat carik, kados mĕnĀpĀ wontĕnipun*. Kaping tigĀ, *transliterasi teks SPASSP ngasilakĕn kekhasan teks*. Kaping sakawan, *suntingan teks SPASSP dipungarap kanthi ngirangi utawi nambahi aksĀrĀ, wĀndĀ, ukĀrĀ ingkang korup, kapanggihakĕn sangang tĕmbung ingkang dipunsĕrat ing aparat kritik*. Kaping gangsal, *terjemahan teks SPASSP, wontĕn kalih tĕmbung ingkang kapanggihakĕn ing cathĕtan terjemahan*. Kaping ĕnĕm, *teks SPASSP ngĕwrat piwulang moral, ingkang kathahipun wontĕn sakawan piwulang*.

Pamijining tĕmbung: *kajian filologi, piwulang moral wontĕn ing teks SPASSP*

Abstract

This study contains six research objectives. After carrying out a manuscript inventory, this study aims to: (1) explain the SW script description, (2) make the SPASSP text transcription, (3) make the SPASSP text transliteration, (4) make SPASSP text edits, (5) make the SPASSP text translation, and (6) explain the moral lessons in the SPASSP text. This study has used descriptive and modern philology research methods. Data analysis that used in this research was descriptive analysis technique. The semantic validity used as a validity of this research. The reliability that used in this study were the intrarater reliability and the interrater reliability. The results of the study which explained about the SW and SPASSP texts were six chapters. The first explains the SW script description which is still good, intact, and the writing is still clearly legible. Secondly, the execution of the SPASSP text transcription is done by rewriting the SPASSP text with the written Javanese script, as it is. Third, the SPASSP text transliteration produces text peculiarities. The fourth, the SPASSP text edits are done by reducing or adding letters, syllables, corrupt sentences. In this study found nine words written in the criticism apparatus. The fifth, the translation of the SPASSP text, there are two words found in the translation notes. Sixth, the SPASSP text contains a number of moral lessons that have four lessons.

PURWĀKĀ

Ing tlatah Indonesia mliginipun tlatah Jawi, kathah tĕtilaraning tiyang jaman rumiyin. Tĕtilaraning mĕnikĀ wontĕn ingkang lĕsan wontĕn ingkang awujud sĕratan. Tĕtilaran ingkang kalĕbĕt lĕsan inggih mĕnikĀ cariyos, bĀsĀ, *teka-teki*,

paribasan, sĀhĀ sĕkar (Mulyadi: 2013).

Sasanĕsipun paribasan, tĕtilaran ingkang kalĕbĕt lĕsan sĀhĀ ngĕwrat *teka-teki*, inggih mĕnikĀ wangsalan. Wangsalan inggih mĕnikĀ unĕn-unĕn ingkang mĕh sami kaliyan cangkriman kanthi mratĕlakakĕn batanganipun. Anggĕnipun

mratélakakên batanganipun kanthi nêdahakên satunggal wandâ utawi langkung (Padmosoekotjo, 1960: 6).

Naskah mênikâ kêdah dipunlêstantunakên, prakawis ingkang njalari *naskah* kêdah dipunlêstantunakên, amargi *naskah* ngêwrat *teks* ingkang isinipun wontên 14 jinis. Adhêdhasar isining *teks*, jinising *naskah* ingkang asring kapanggihakên inggih mênikâ jinis piwulang. Salah satunggaling *naskah* ingkang ngêwrat piwulang mênikâ, inggih *naskah Sêrat Wangsalan*.

Ing salêbêting *naskah SW* wontên kalih pérangan *teks*. Ingkang dipunginakakên minangkâ *sumber data* tumrap panalitèn mênikâ, inggih *teks* ingkang irah-irahanipun “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirâ ingkang Pantês”. Pawadan pamilihing *teks SPASSP* inggih mênikâ, *teks* ngêwrat piwulang ingkang langkung kathah katimbang *teks* ingkang kaping satunggal. Piwulang mênikâ piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan Tuhan, gayut kaliyan tiyang sanès, sâhâ gayut kaliyan awakipun piyambak. Piwulang mênikâ murakabi tumrapipun masarakat kanggé nindakakên pagêsangan sabên dintênipun sâhâ kanggé sangu gêsang ing alam akir samangké.

Wondéné pawadan pamilihing *naskah SW* inggih mênikâ *naskah* mênikâ dèrèng naté dipuntaliti, *naskah* mênikâ kalêbêt *naskah* Jawi Kinâ (taun 1924) ingkang kêdah dipunlêstantunakên. Salajêngipun, kawontênanipun *naskah* mênikâ wontên ingkang gripis sâhâ bolong amargi dipunkrikiti rêngêt, manawi botên énggal-énggal dipuntaliti *naskah-*

ipun sagêd risak. *Naskah SW* ugi ngêwrat piwulang *moral* ingkang murakabi tumrap gêsanging masarakat jaman samênika.

Panalitèn mênikâ ngrêmbag *deskripsi naskah SW*, ndamêl *transkripsi teks SPASSP*, ndamêl *transliterasi SPASSP*, ndamêl *suntingan teks SPASSP*, ndamêl *terjemahan teks SPASSP*, ngandharakên piwulang *moral* ing *teks SPASSP*. Adhêdhasar andharan dhasaring panalitèn sâhâ watêsaning panalitèn, isining prakawis ingkang dipunrêmbag kados ing ngandhap mênikâ.

1. Kadospundi *deskripsi naskah SW*?
2. Kadospundi *transkripsi teks SPASSP*?
3. Kadospundi *transliterasi teks SPASSP*?
4. Kadospundi *suntingan teks SPASSP*?
5. Kadospundi *terjemahan teks SPASSP*?
6. Mênâpâ kémawon piwulang *moral* wontên *teks “SPASSP”* ing *naskah SW*?

GEGERAN TEORI

Filologi inggih mênikâ *disiplin* ingkang gayut kaliyan *studi* asiling budâyâ (asiling pamikir, pangraos, kapitadosan, *adat kebiasaan*, sâhâ *nilai-nilai* ingkang wontên ing pagêsanganing masarakat) manungsâ ing jaman rumiyin (Mulyani, 2014: 1). Wondéné Djamaris (2002: 3) ngandharakên bilih *filologi* inggih mênikâ salah satunggaling ngèlmi ingkang *objek* panalitènipun inggih mênikâ *naskah-naskah* sâhâ *teks-teks* lami. Saking andharan-andharan mênikâ, sagêd kapêndhêt dudutanipun bilih *filologi* inggih mênikâ ngèlmi ingkang gayut kaliyan bab bâsâ, kasusastran, sâhâ kabudayaning manungsâ wontên ing jaman rumiyin lumantar *naskah* sâhâ *teks*.

Ngèlmi *filologi* kapèrang dados kalih *aliran*. Miturut Baroroh-Baried (1985: 2), kalih *aliran* mènika inggih *aliran filologi tradisional* sàhà *aliran filologi modern*. *Filologi tradisional* dipunginakakên kanggé sarànà nalusur *naskah* asli ingkang ngêwrat *naskah* ingkang risak utawi *korup*. Ancasing *Filologi tradisional* inggih mènika madosi *teks* ingkang kawrat ing *naskah* ingkang dipunanggêp cêlak kaliyan *teks* ingkang “asli”.

Wondéné ingkang *filologi modern* inggih mènika naliti *naskah-naskah* ingkang kaanggêp minangka asiling cipta ripta tiyang jaman rumiyin ingkang taksih sagêd kawaos ing jaman mènika. *Filologi modern* dipunginakakên wontên ing panalitèn *filologi* kanthi ancas kanggé mahami isining *teks*, kaénthà-énthà isinipun kanthi nglêrêsakên waosan utawi *teks* ingkang kasêrat lêpat sàhà gayut kaliyan bab bāsà, kasusastran, kabudayan, agami, lsp ingkang jumbuh kaliyan kawontênaning *teks* rikâlâ dipunsêrat. *Aliran filologi* ingkang dipunginakakên wontên ing panalitèn mènika inggih *aliran filologi modern* amargi panalitèn mènika ancasing *teks SPASSP* ingkang gayut kaliyan piwulang *moral*.

Ancasing panalitèn *filologi* miturut Baroroh-Baried (1985: 5-) kapèrang dados kalih, inggih mènika ancasing *filologi* ingkang *umum* sàhà ancas ingkang *khusus*. Ancasing *filologi* ingkang *umum* inggih mènika kanggé mangrêtosi kabudayan satunggaling bāngsà lumantar saking asiling sastrâ lésan utawi sêratan, mangrêtosi têngês sàhà paédahing *teks* kanggé masarakat ingkang

nganggit, mahyakakên *nilai-nilai* budâyâ jaman rumiyin minangka *alternatif* kanggé ngrêmbakakên kabudayan, sàhà nglêstantunakên têtilaraning budâyâ ingkang arupi sêratan. Wondéné ancasing *filologi* ingkang *khusus* kanggé ndamêl *suntingan*, mangrêtosi *sejarah* dumadosipun *teks* sàhà pangrêmbakanipun, sàhà ngandharakên *resepsi* pamaos ing sabên jamanipun.

Ancasing panalitèn *filologi* tumraping *teks SPASSP* inggih mènika kanggé mangrêtosi sàhà ngrêmbag *nilai-nilai* budâyâ jaman rumiyin wontên ing salêbêting *teks*. Kajawi saking mènika, ancasing panalitèn *filologi* tumraping *teks SPASSP* ugi kanggé ndamêl *suntingan teks* kanthi nglêrêsakên sêratan ingkang lêpat, sàhà nglêstantunakên *teks SPASSP*.

Karsono (2008: 79) ngandharakên bilih *filologi* mènika ngèlmi ingkang gayut kaliyan kabudayan ing jaman rumiyin inggih lumantar *naskah* sàhà *teks*. *Naskah* inggih mènika seratan tangan asiling budâyâ ingkang ngêwrat panggalih sàhà pangraosipun tiyang jaman rumiyin (Baroroh-Baried, 1985: 54). Wondéné miturut Mulyani (2014: 2), *naskah* ugi dipunwastani *benda* ingkang *konkrit*, awujud, sagêd dipuntingali, sàhà sagêd dipuncêpêng.

Objek panalitèn sanèsipun *naskah* inggih mènika *teks*. *Teks* inggih mènika isining *naskah* ingkang *abstrak* sàhà botên kêtینگal (Baroroh Baried, 1985: 56). Wondéné miturut Karsono (2008: 3) *teks* inggih mènika *wacana* ingkang kawrat wontên salêbêting *naskah* sàhà *wacana* ingkang sagêd dipunwaos.

Lampahing panalitèn *filologi* inggih mênikå urut-urutan lampahing panalitèn *filologi* ingkang gêgayutan sabên urut-urutanipun. Lampahing panalitèn *filologi* kapratèlakakên kados ing ngandhap mênikå.

Inventarisasi naskah inggih mênikå ndaftar sadâyå *naskah* ingkang sampun dipunkêmpalakên, *naskah* mênika saking *studi katalog* utawi saking ningali piyambak ing *perpustakaan-perpustakaan* panyimpêning *naskah* (Mulyani, 2014: 37). Miturut Djamaris (2002: 10-11), cârå anggènipun ngêmpalakên *data* wontên kalih, inggih mênikå kanthi *metode studi pustaka* sâhå *metode studi lapangan*. *Metode studi pustaka* inggih mênikå *metode* ingkang sumber *data*-nipun awujud *katalog naskah*. Wondéné *metode studi lapangan* inggih mênikå ningali kawontênan *naskah*-ipun ing lingkungan masyarakat.

Deskripsi naskah inggih mênikå ngandharakên kakhanaanipun *naskah* ingkang dados *objek* panalitèn (Karsono, 2008: 82). Wondéné miturut Darusuprta (1984: 8), *deskripsi naskah* inggih mênikå nggambarakên wujuding *naskah* ingkang badhé dipuntaliti kanthi rinci.

Alih tulis kalampahan kanthi *transkripsi teks* sâhå *transliterasi teks* ingkang ndamêl *aparatur kritik*. *Transkripsi* inggih mênikå alih tulis sêrataning *teks* mawi aksârå ingkang sami kaliyan aksaraning *teks* (Mulyani, 2013: 106). *Transkripsi* kapérang dados kalih *metode*, inggih mênikå *metode transkripsi diplomatik* sâhå *metode transkripsi standar*. Mulyani (2013: 106) ngandharakên bilih *metode transkripsi diplomatik*

inggih mênikå cârå anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* ingkang kasêrat mênåpå wontènipun kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksârå ingkang sami. Wondéné *metode transkripsi standar* inggih mênikå cârå anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* ingkang kasêrat kanthi adhêdhasar éjaan ingkang sampun dipunsampurnakakên utawi EYD ingkang kaginakakên.

Alih tulis salajêngipun inggih mênikå *transliterasi*. *Transliterasi* inggih mênikå nggantos jinising sêratan, saking abjad satunggal dumugi abjad sanèsipun (Baroroh Baried, 1985: 65). *Transliterasi* kapérang dados kalih *metode*, inggih mênikå *metode transliterasi diplomatik* sâhå *metode transliterasi standar*. Mulyani (2013: 102,104) ngandharakên bilih *metode transliterasi diplomatik* inggih mênikå cârå anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* ingkang kasêrat menåpå wontènipun kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksârå ingkang bédå. Wondéné *metode transliterasi standar* inggih mênikå cârå anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* ingkang kasêrat adhêdhasar éjaan ingkang sampun dipunsampurnakakên utawi EYD ingkang kaginakakên.

Suntingan teks inggih mênikå nyawisakên *teks* ingkang sampun dipunlêrêsakên sâhå dipunparingi têtumbung-têtumbungipun ingkang lêpat sinaoså botên wontên lêpatipun (Darusuprta, 1984). Miturut Djamaris (2002: 24), *suntingan teks* mênikå kapérang dados kalih, inggih mênikå *penyuntingan naskah tunggal* sâhå *penyuntingan naskah jamak*.

Penyuntingan naskah tunggal kapérang dados kalih malih, inggih mênikå *suntingan edisi standar* sâhá *suntingan edisi diplomatik*. *Suntingan edisi standar* kaginakakên manawi cariyosipun biasa, botên suci gayut kaliyan agami mênâpå déné *sejarah*-ipun. Wondéné *edisi diplomatik* kaginakakên kanggé cariyos ingkang suci saking *segi sejarah*, kapitadosan, menâpå basanipun.

Penyuntingan naskah jamak ugi wontên kalih, inggih mênikå *metode gabungan* sâhá *metode landasan*. *Metode gabungan* inggih mênikå *metode* ingkang kaginakakên manawi *naskah*-ipun sami, dados botên wontên *naskah* ingkang unggul namung kapilih waosan *umum* kémawon. Wondéné *metode landasan* inggih mênikå *metode* ingkang kaginakakên manawi *naskah*-ipun langkung *unggul kualitas*-ipun saking *segi* bâsâ, sastrå, *sejarah*, sinaoså dados *naskah* ingkang ngêwrat bab saé.

Aparat kritik inggih mênikå wujud *pertanggung jawaban ilmiah* saking *kritik teks* ing salêbêting *suntingan teks* utawi ngandharakên *teks* ingkang sampun rêsik saking lêpating sêrat, inggih botên wontên ingkang *korup* (Mulyani, 2009: 29). Anggènipun nyêrat *kritik teks* wontên kalih cârà, inggih mênikå kanthi nyêrat ing sangandhaping *teks* minangkå *catatan kaki* sâhá sagêd dipunlampirakên ing sawingkingipun *suntingan teks* minangkå *catatan halaman*.

Terjemahan inggih mênikå alih bâsâ saking bâsâ sumbêr (basu) wontên ing bâsâ sasaran (basa), utawi alih makna saking basu wontên ing basa (Mulyani, 2014: 47). Wondéné miturut

Catford lumantar Mulyani (2014: 48), *terjemahan* inggih mênikå nggantos basaning *teks* (basu) wontên ing bâsâ sanès (basa) ingkang sadrajad kaliyan bâsâ-bâsâ sanèsipun. *Metode terjemahan* dipunpérang dados tigå, inggih mênikå *terjemahan harfiah*, *terjemahan* isi utawi têngês sâhá *terjemahan bebas* (Mulyani, 2014: 47).

Analisis isi inggih mênikå nindakakên *telaah* saking *teks* sâhá *konteks*-ipun jumbuh kaliyan *perspektif* ingkang dipunginakakên (Fathurahman, 2015: 96-97). *Analisis* isi wontên ing panalitèn mênikå katindakakên kanthi nêgêsi têtêmbunganing *teks*. Ancasipun nêgêsi têtêmbunganing *teks* inggih mênikå kanggé manggihakên isining *teks*, lajêng masarakat sagêd mangrêtos piwulang ingkang kawrat ing salêbêting *teks* mênikå. Wontên ing panalitèn mênikå, *analisis* isi dipundamêl kanthi ngrêmbag piwulang *moral* wontên ing *teks SPASSP*. Ancasipun supados andharan sâhá piwulang *moral* wontên ing *teks SPASSP* sagêd dipunmangrêtosi kanthi gampil sâhá cêthå.

Wangsalan inggih mênikå têtêmbungan ing salêbêting ukårå ingkang dipunsamun kados cangkriman, nanging batanganipun dipuntêdahakên ing ukårå salajêngipun. Anggènipun mratêlakakên batanganipun namung dipuntêdahakên wandanipun kémawon (Sari: 2013). Miturut Subroto (2000: 36), *struktur* wangsalan dipunpérang dados kalih pérangan inggih mênikå wangsalan satunggal gatrå sâhá wangsalan kalih gatrå.

Wangsalan satunggal gatrå mênikå dipunpérang dados kalih pérangan, inggih mênikå

wangsalan satunggal gatrå tanpå nêdahakên batanganipun sâhå wangsalan satunggal gatrå ingkang nêdahakên batanganipun. Salajêngipun, wangsalan ingkang kalih gatrå kapérang dados tigang pérangan, inggih mênikå wangsalan kalih gatrå kanthi nêdahakên kalih batangan, wangsalan kalih gatrå kanthi nêdahakên tigang batangan, sâhå wangsalan kalih gatrå kanthi nêdahakên *repetisi* têmbung. Wondéné miturut Padmosoekotjo (1960: 6-8), wangsalan kapérang dados wolu, inggih mênikå wangsalan lâmbå, wangsalan rangkêp, wangsalan mêmêt, wangsalan padinan, wangsalan mawi paugêran tartamtu, wangsalan èdi-pèni, wangsalan ingkang sinawung ing sêkar, sâhå wangsalan ing lêlagon gêndhing.

Naskah SW inggih mênika salah satunggaling *naskah koleksi* Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta. *Naskah SW* kalêbêt *naskah* piwulang ingkang dhapukanipun gancaran. *Teks* kanthi irah-irahan “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirå ingkang Pantês” ingkang kawrat ing *naskah SW* mênikå minångkå sumbêr *data* ing panalitèn mênika. Isining *teks* ingkang irah-irahanipun “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirå ingkang Pantês” mênikå wangsalan ingkang ngêwrat nâma sadâyå badan, gêgayutan kaliyan piwulang *moral* ing pagêsangan.

Piwulang têngêsipun inggih mênikå pitêdah, wêwarah, pangajaran. Wondéné têmbung *moral* têngêsipun, inggih mênikå *adat istiadat* utawi *kebiasaan, watak, tingkah laku, tabiat*, sâhå caraning gêsang (Astiyanto, 2012: 1). Dados, piwulang *moral* inggih mênikå pandom solah-

bawaning gêsang manungså. De Vos (1987: 73) ngandharakên bilih piwulang *moral* mênikå botên namung gayut kaliyan tiyang sanès, nanging ugi gayut kaliyan Tuhan, lingkungan, sâhå awakipun piyambak. Katranganipun kaandharakên ing ngandhap mênikå.

Piwulang ingkang gayut kaliyan Tuhan mênikå nêdahakên bilih manungså gêsang ing alam donyå mênikå botên sagêd uwal saking kawontênanipun Allah. Kanthi makatên, manungså kêdah èngêt kaliyan asalipun, inggih ingkang gayut kaliyan sangkan paraning dumadi. Salajêngipun, manungså gêsang ing alam donyå mênikå kêdah nindakakên sadâyå dhawuhipun Allah sâhå nyingkiri awisanipun Allah.

Manungså gêsang ing alam donyå mênikå botên sagêd uwal saking sêsrawunganipun tiyang sanès. Pramilå, manungså kêdah njagi pangandikan sâhå solah-bawanipun, supados botên ndadosakên sêriking manahipun tiyang sanès. Sasanèsipun mênikå, manungså kêdah mbiyantu tiyang sanès ingkang sawêg kasisahan, inggih ingkang jumbuh kaliyan ukårå sêpi ing pamrih, ramé ing gawé.

Manungså gêsang ing alam donyå mênikå kêdah tumindak kanthi saé tanpå nêrak paugêran ingkang kawontênan, supados anggènipun nindakakên gêsang kanthi wilujêng. Manungså tamtu kémawon gadhah kêkajêngan ingkang kathah, nanging anggènipun nggayuh mênikå kêdah sagêd ngêndhalèni nêpsu-nêpsunipun.

CARANING PANALITÈN

Wontên ing panalitèn mênikå ngginakakên jinis panalitèn *deskriptif* sâhå panalitèn *filologi*

modern. Panalitèn *deskriptif* dipunginakakên ing panalitèn mênikå amargi trêp kanggé sarånå naliti objek panalitèn, inggih mênikå *naskah sårå teks* ingkang kalêbêt têtilaraning tiyang jaman rumiyin. Wondéné panalitèn *filologi* dipunginakakên ing panalitèn mênikå amargi sumbêr panalitènipun inggih mênikå *naskah sårå teks*, salajêngipun ancasipun panaliten *filologi* kanggé ngandharakên kawontênaning objek panalitèn inggih mênikå *naskah sårå teks*.

Data panalitèn mênikå ngginakakên *sumber data* inggih mênikå *teks SPASSP* ingkang kawrat ing salêbêting *naskah SW*. *Naskah SW* mênikå kasimpên ing Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta ingkang kawontênanipun taksih saé. *Naskah SW* minångkå salah satunggaling *naskah* cithak ingkang dipunsêrat ngginakakên aksårå Jåwå sårå abåså Jawi anyar.

Cårå anggènipun ngêmpalakên *data* ngginakakên panalitèn *filologi* inggih mênikå: 1) ndamêl *inventarisasi*, 2) ndamêl *deskripsi naskah*, 3) ndamêl *transkripsi*, 4) ndamêl *tranliterasi*, 5) ndamêl *suntingan teks*, 6) ndamêl *terjemahan*, sårå 7) *analisis* isi piwulang *moral* wontên *teks SPASSP*. Salajêngipun, *instrumen* ingkang wontên ing panalitèn mênikå awujud *kartu data*. *Kartu data* mênikå kanggé nyêrat *data-data* ingkang kasêrat ing *teks SPASSP*, inggih menika kanggé nyathêt (1) asiling *deskripsi naskah SW*, (2) asiling *transliterasi sårå suntingan teks SPASSP*, (3) asiling *terjemahan teks SPASSP*, (4) asiling *aparat kritik* ing *teks SPASSP*, sårå (5) wujuding piwulang *moral* wontên ing *teks SPASSP*.

Teknik analisis data ingkang kaginakakên wontên ing panalitèn inggih mênikå *teknik analisis deskriptif*. Kaelan (2005: 68) ngandharakên bilih *teknik analisis data* wontên sakawan, inggih mênikå maos sårå *reduksi data*, *klasifikasi data*, *display data*, sårå *penafsiran*. Salajêngipun, ngêsahakên *data* wontên ing panalitèn mênikå kanthi cårå *validitas* sårå *reliabilitas*. *Validitas* ingkang kaginakakên mênikå *validitas semantik*. *Reliabilitas* ingkang dipunginakakên ing panalitèn inggih mênika *reliabilitas intraratter* sårå *reliabilitas interrater*.

ASILING PANALITÈN

Sêrat Wangsalan kasimpên ing Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta kanthi nomêr *kode koleksi* 100 Puj S. Kawontênaning *naskah* taksih saé. Dlancang ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *naskah* mênikå dlancang HVS warni pêthak ingkang sampun mencoklat. *Teks* ing salêbêting *naskah SW* kasêrat mawi aksårå Jåwå cithak ingkang kaanggit déning R. Pujaharja. *Naskah SW* mênikå ngêwrat kalih *teks*.

Transkripsi inggih mênikå kagiyatan alih tulis sêrataning *teks* mawi aksårå ingkang sami kaliyan aksaraning *teks*. *Metode transkripsi* ingkang dipunginakakên wontên ing *teks SPASSP* inggih mênikå *metode transkripsi diplomatik*. Anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* mênikå kados mênåpå wontènipun, inggih kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksårå ingkang sami. Wondéné asiling *transkripsi teks SPASSP* kasêrat ing *lampiran 2* kåcå 208.

Metode transliterasi ingkang dipunginakakên ing panalitèn inggih mênika *metode transliterasi standar* utawi nggantos sêrataning *teks* adhêdhasar *ejaan* ingkang sampun dipunsampurnakakên/*EYD* ingkang kaginakakên. Wondéné pandom *transliterasi*-ipun inggih mênika ngandharakên panyêrating aksâra carakan sâha pasanganipun, panyêrating aksâra murda, panyêrating aksâra swâra, panyêrating sandhangan, panyêrating sandhangan panyigêging wanda, panyêrating sandhangan wyanjana, panyêrating tandha *diakritik* é, è, ê, panyêrating aksâra (o) dipunsêrat dados (â), panyêrating têngung dwilingga, panyêrating aksâra ha ingkang cetha sâha ha ingkang ampar, panyêrating têngung dwipurwa, panyêrating aksâra ya dipunsêrat dados aksâra ha, panyêrating aksâra *konsonan* ingkang kasêrat rangkep, sâha panyêrating aksâra *kapital*.

Suntingan teks ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênika inggih *suntingan teks edisi standar*. Pandom *suntingan* ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênika ngginakakên tandha kanggé nggampilakên anggènipun *nyunting teks SPASSP*.

Asiling *transliterasi* sâha *suntingan teks SPASSP* kaandharakên kanthi *tabel*. Têtêngungan ingkang dipun-*sunting* dipunsêrat ing *aparatus kritik*. Ancasing katindakakên *aparatus kritik* inggih mênika kanggé nglêrêsakên *teks* ingkang *korup*, satêmah mbiyantu pamaos anggènipun mangrêtosu isining *teks SPASSP*. Salajêngipun, kapanggihakên sangang têngung ingkang dipun-*sunting*. Sasanèsipun têngung-têngung ingkang

kalêbêt ing *aparatus kritik* ing nginggil, wontên malih têngung-têngung ingkang nêdahakên *ciri khas* sêrataning *teks SPASSP*, inggih kapanggihakên wolung têngung.

Terjemahan teks SPASSP katindakakên kanthi nggantos basaning *teks*, inggih mênika saking basa Jawi dados basa Indonesia. *Metode terjemahan* ingkang dipunginakakên inggih mênika *metode terjemahan harfiah*, *terjemahan isi* utawi makna, sâha *terjemahan bebas* ingkang dipungarap kanthi *kontekstual*. Asiling *terjemahan teks SPASSP* kasêrat kanthi wujud *tabel*. Salajêngipun, kapanggihakên kalih têngung ingkang dados cathêthan *terjemahan*.

Ing salêbêting *teks SPASSP* mênika wontên mapintên-pintên wangsalan, ingkang cacahipun wontên 113 wangsalan. Ananging, ingkang dipunrêmbag mênika namung 52 wangsalan kémawon, ingkang ngêwrat mapintên-pintên piwulang *moral*. Wangsalan-wangsalan ingkang dipunrêmbag mênika dipunpérang dados sakawan pérangan miturut jinising piwulang *moral* ingkang kawrat ing salêbêting wangsalan, inggih mênika pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan Tuhan, pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan tiyang sanès, pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan awakipun piyambak, sâha pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan Tuhan, tiyang sanès, sâha awakipun piyambak.

Wangsalan wontên ing pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan Tuhan mênika cacahipun wontên wolung wangsalan, ingkang nêdahakên bilih manungsa gêsang ing pagêsangan mênika kêdah ngupados ngèlmi. Ngèlmi mênika

gayut kaliyan kawontênanipun Allah SWT ingkang mangribawani sadayanipun ingkang wontên ing pagêsangan mênikâ. Manungsâ anggènipun ngupados ngèlmi mênikâ kédah rêsik badanipun sâhâ suci batosipun. Bab mênikâ makatên, supados anggènipun nggayuh ngèlmi sagêd katindakakên kanthi saèstu têbih saking pambêngan mênâpâ kêmawon.

Sasanèsipun mênikâ, manungsâ minângkâ hamba Allah ingkang namung titah sawantah kédah èngêt dhatêng Gustinipun, inggih kanthi nindakakên sadâyâ dhawuhipun Allah sâhâ nyingkiri awisanipun Allah. Manungsâ anggènipun nindakakên sadayanipun mênikâ gayut kaliyan manah sâhâ panggalhipun, inggih sagêd katindakakên kanthi lampah kabatosan. Manungsâ ingkang sampun mangrêtos sâhâ ngêcakakên lampah mênikâ sagêd ngraosakên manunggaling kawulâ Gusti, raos mênikâ ingkang ndadosakên manungsâ èngêt dhatêng Gustinipun.

Wangsalan wontên ing pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan tiyang sanès mênikâ cacahipun wontên 20 wangsalan, ingkang nêdahakên bilih manungsâ gêsang ing alam donyâ mênikâ botên sagêd uwal saking gègayutanipun kaliyan tiyang sanès. Anggènipun sêsrawungan kaliyan tiyang sanès mênikâ manungsâ kédah njagi pangandikan sâhâ solah-bawanipun. Salajêngipun, manungsâ kédah ngaosi sâhâ midhangêtakên kaliyan mênâpâ ingkang dipunandharakên déning tiyang sanès, ngéngingi botên sadâyâ manungsâ mênikâ gadhah manah ingkang sami.

Sasanèsipun prakawis ing nginggil mênikâ, manungsâ ugi kédah paham kaliyan pasêmonipun tiyang sanès, inggih mênâpâ ingkang dipunandharakên mawi ébahing praèn utawi badan. Tuladhanipun inggih mênikâ ébahing pérangan badan kanthi manggut-manggut utawi gèdhèg-gèdhèg. Bab mênikâ makatên, supados anggènipun sêsrawungan kaliyan tiyang sanès mênikâ botên nuwuhakên kalêpatan ingkang ndadosakên sêriking manahipun tiyang sanès.

Bab ingkang langkung wigatos ing pasrawunganipun manungsâ inggih mênikâ ingkang gayutipun kaliyan tiyang jalêr minângkâ garwanipun tiyang èstri. Tiyang èstri ingkang sampun émah-émah pikantuk kawajiban kédah bêktos sâhâ sêtyâ-tuhu dhatêng garwanipun. Prakawis ingkang njalari inggih mênikâ tiyang jalêr minângkâ pangajêngipun kaluwargâ ingkang gadhah tanggêl-jawab langkung agêng. Bab ingkang pungkasan inggih mênikâ gayutipun manungsâ minângkâ makluk *sosial*, manungsâ kédah èngêt kaliyan tiyang sanès sâhâ kédah gantos mbiyantu tiyang sanès ingkang sawêg kasisahan.

Wangsalan wontên ing pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan awakipun piyambak mênikâ cacahipun wontên 11 wangsalan, ingkang nêdahakên bilih manungsâ anggènipun nindakakên sadâyâ ingkang wontên ing pagêsangan mênikâ miturut karêmênaning manahipun. Manungsâ ingkang gadhah kêkajêngan kathah kédah paham kaliyan antêping manahipun, inggih kédah milah pundi ingkang dados karêmênanipun. Ananging, sadèrèngipun

manungså k dah nyam ktakak n niat ing manahipun, supados k kaj nganipun sag d katindakak n kanthi saestu.

Sasan sipun bab ing nginggil m nik , manungså angg nipun nggayuh k kaj nganipun k dah tumindak kanthi ngatos-atos, sampun ngantos k mba s h  katungkul. Supados k kaj nganipun sag d dipungayuh, manungså k dah ng ndhal ni awakipun piyambak supados bot n ngraosak n awang-awang n angg nipun nindakak n sadayanipun. Wont n ing dony  m nik  manungså bot n sag d uwal saking prakawis ingkang awon, pramil  manungså k dah mawas s h  sag d ng rahak n sad y  n psu ingkang kawont nan. N psu ingkang mangribawani g sangipun manungså inggih m nik  n psu *aluamah*, n psu *amarah*, s h  n psu *supiah*.

Wangsalan wont n ing pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan Tuhan, tiyang sanès, s h  awakipun piyambak m nik  cacahipun wont n 13 wangsalan, ingkang nêdahakên bilih manungså gêsang ing pagêsangan m nik  k dah ngupados ngèlmi. Ngèlmi m nik  gayut kaliyan kawont nanipun Allah SWT, gayut kaliyan s srawunganipun tiyang sanès, s h  ingkang gayut kaliyan awakipun piyambak. Ngèlmi ingkang gayut kaliyan kawont nanipun Allah dipunwujudak n manungså kanthi nindakak n sad y  dhawuhipun Allah s h  nyingkiri awisanipun Allah.

Salajêngipun, ngèlmi ingkang gayut kaliyan s srawunganipun tiyang sanès sag d dipunwujudak n mawi tumindakipun manungså

ingkang sa  dhatêng tiyang sanès, inggih njagi pangandikan s h  solah-bawanipun. Sasan sipun m nik , manungså k dah mbiyantu tiyang sanès ingkang saw g kasisahan. Bab m nik  makatên, supados bot n ndadosakên sêriking manahipun tiyang sanès.

Kalih ngèlmi ingkang gayut kaliyan Allah s h  s srawunganipun tiyang sanès sampun kaandharakên ing nginggil m nik , wondéné ngèlmi ingkang gayut kaliyan awakipun piyambak inggih m nik  sag dipun manungså anggènipun ngraosak n m n p  ingkang dados kêkajêngan awakipun piyambak. Manungså anggènipun nindakak n gêsang ing dony  m nik  k dah miturut m n p  ingkang dados kar m naning manahipun, nanging k dah dipunp nggalih rumiyin pundi ingkang wigatos s h  pundi ingkang bot n wigatos tumraping pagêsangan, supados bot n ndadosakên sakiting awakipun piyambak. Kanthi gêsang ingkang dipungayutak n kaliyan tigang ngèlmi ing nginggil, manungså sag d nggayuh kasampurnaning gêsang ing alam dony  s h  alam akir samangké.

DUDUTAN

Naskah SW dipungarap kanthi lampahing panalit n filologi inggih m nik  *inventarisasi naskah, deskripsi naskah, transkripsi teks, transliterasi teks, suntingan teks, terjemahan teks, s h  analisis isining teks*. Adhêdhasar asiling panalit n s h  pangrêmbaging isining *teks*, piwulang *moral* wont n ing *teks SPASSP* m nik  gayut kaliyan tumindakipun manungså ingkang l r s s h  ingkang l pat. Dados, piwulang *moral* inggih m nik  pitutur utawi pranatan ingkang

sagêd ngêrahakên manungsa dhatêng prakawis ingkang lêpat sâhâ nyingkiri prakawis ingkang awon, gayut kaliyan dhawuhipun Allah sâhâ awisanipun Allah.

Piwulang *moral* mênikâ kawrat ing salêbêting wangsalan. Wangsalan ingkang wontên ing *teks SPASSP* mênikâ cacahipun wontên 113 wangsalan, nanging ingkang dipunrêmbang wontên ing pangrêmbaging panalitèn mênikâ namung 52 wangsalan kémawon. Sasampunipun dipunpérang, wangsalan ingkang murakabi wontên 52 wangsalan. Wangsalan ingkang cacahipun wontên 52 wangsalan mênikâ dipunrêmbag ing bab IV ingkang dipunpérang dados sakawan pérangan, inggih pérangan miturut jinising piwulang *moral*-ipun.

Pérangan-pérangan ing nginggil mênikâ, inggih pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan Tuhan, pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan tiyang sanès, pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan awakipun piyambak, sâhâ pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan Tuhan, tiyang sanès, sâhâ awakipun piyambak. Antawisipun wangsalan satunggal kaliyan wangsalan sanèsipun ngêwrat piwulang *moral* ingkang bédâ-bédâ.

Adhêdhasar asiling panalitèn sâhâ pangrêmbaging *teks SPASSP* ingkang sampun kaandharakên ing bab IV tamtu wontên *implikasi*-nipun. *Implikasi* panalitèn inggih mênikâ supados *data* asiling panalitèn mênikâ sagêd dipunginakakên déning pârâ pamaos ingkang badhé naliti *naskah SPASSP* saking ngèlmi sanès. Sasanèsipun mênikâ, asiling *inventarisasi naskah*,

deskripsi naskah, transkripsi teks, transliterasi teks, suntingan teks, sâhâ terjemahan teks SPASSP minangkâ pandom saking ancasiipun ngêcakakên *metode panalitèn filologi*.

Salajêngipun, isining *teks SPASSP* mênikâ bab piwulang *moral*. Tumrap pamaos piwulang mênikâ minangkâ pranatan kanggé nglampahi pagêsangan ingkang saé kados mênâpâ ingkang dipunparéntah déning Allah. Tumrap *pendidikan sekolah*, asiling *transliterasi teks SPASSP* sagêd dipunginakakên minangkâ tulâdhâ kanggé *pengajaran* bab aksârâ Jâwâ dhatêng pârâ siswâ.

PAMRAYOGI

Adhêdhasar panalitèn ingkang sampun katindakakên, wontên pamrayogi panalitènipun. Wondéné pamrayoginipun inggih mênikâ, panalitèn mênikâ taksih awujud panalitèn wiwitan kanthi *fokus* ing piwulang *moral*. Pramila, *naskah SW* taksih prêlu dipuntaliti malih kajumbuhakên kaliyan bab bâsâ, sastrâ, mênâpâ bab sanèsipun. Salajêngipun, panalitèn *naskah* mliginipun *naskah Jawi* taksih prêlu dipungarap kanggé nglêstantunakên sêratan aksârâ Jâwâ sâhâ isining *naskah*. Isining *naskah* mênikâ, inggih piwulang *moral* ing *teks SPASSP*.

KAPUSTAKAN

- Astiyanto, Heniy. 2012. *Filsafat Jawa Menggali Butir-butir Kearifan Lokal*. Yogyakarta: Warta Pustaka.
- Baroroh-Baried, Siti dkk. 1985. *Pengantar Teori Filologi*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Darusuprata. 1984. "Beberapa Masalah Kebahasaan dalam Penelitian Naskah." *Widyaparwa* No. 26 Yogyakarta: Balai

- Penelitian Bahasa, Pusat Pembinaan dan Perkembangan.
- De Vos, H. 1987. *Pengantar Etika Terjemahan Soejono Soemargono*. Yogyakarta: Tiara Wacana.
- Djamaris, Edwar. 2002. *Metode Penelitian Filologi*. Jakarta: CV Manasco.
- Fathurahman, Oman. 2015. *Filologi Indonesia: Teori dan Metode*. Jakarta: Prenadamedia Group.
- Kaelan. 2005. *Metode Penelitian Kualitatif Bidang Filsafat*. Yogyakarta: Paradigma.
- Mulyani, Hesti. 2009. *Membaca Manuskrip Jawa*. Gejaran Mata Kuliah Membaca Manuskrip Lanjut pada Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- _____. 2013. *Komperehensi Tulis*. Yogyakarta: Astungkāra Media.
- _____. 2014. *Teori dan Metode Pengkajian Filologi*. Yogyakarta: Astungkāra Media.
- S.Padmosoekotjo. 1960. *Ngengrengan Kasusastran Djawa II*. Jogjakarta: Hien Hoo Sing.
- Saputra, Karsono H. 2008. *Pengantar Filologi Jawa*. Jakarta: Wedatama Widya Sastra.
- Subroto, D. Edi, dkk. 2000. *Kajian Wangsalan dalam Bahasa Jawa*. Jakarta: Pusat Bahasa Departemen Pendidikan Nasional.
- Mulyadi, Agus. 2013. "Jenis-jenis Tradisi Lisan". <http://mbahkarno.blogspot.com/2013/10/jenis-jenis-tradisi-lisan.html> kaundhuh tanggal 03 februari 2018 tabuh 12.00 WIB.
- Sari, Fitriana. 2013. "Wangsalan". <http://fitrianasarikarositlestari.blogspot.co.id/2013/12/wangsalan.html> kaundhuh tanggal 12 februari 2018 tabuh 16.00 WIB.